

Tekst bij Pjotr Iljitsj Tsjaikovski – Symfonie nr. 6 in b opus 74 'Pathétique'

Voor Maartje van de Wetering en Pynarello

*

Welkom.

Geruchten, vooral geruchten over een beroemdheid, zijn moeilijk te onkrachten.

Des te meer als het leven van die beroemdheid omgeven wordt door geheimen.

En nóg meer als die beroemdheid plotseling, onder onopgehelderde omstandigheden, sterft.

En wat als die beroemdheid vlak daarvoor een symfonie schrijft die bol lijkt te staan van toespelingen op zijn eigen dood?

Lijkt te staan...

Want achteraf is het gemakkelijk invullen. Wie iets wil aantonen, gekleurd door de mythe, ziet overal tekens.

Maar wie iets wil onkrachten, plaatst overal vraagtekens.

Vraagtekens bij vraagtekens, in dit geval.

En wat gebeurt er dan? Trekt de mist langzaam maar zeker op?

Of wordt hij alleen maar dichter?

Het is 28 oktober 1893.

Pjotr Iljitsj Tsjaikovski – Ruslands beroemdste componist, ereburger van Sint-Petersburg, graag geziene gast in de hogere kringen, een verzorgde, elegante verschijning met altijd gevatte opmerkingen, vaak geestig, soms scherp – dirigeert de première van zijn nieuwe symfonie.

Zijn... zesde.

Ik zei bijna zijn 'laatste'. Ja, het is zijn laatste. Maar weet hij dat zelf?

Negen dagen later is hij dood. Ineens. Plotseling. Drieënvijftig jaar oud.

Een cholera-besmetting, opgelopen door een glas water in een beroemd Petersburgs

restaurant.

Zo luidt de officiële lezing.

Maar meteen zijn ze er, die geruchten.

Sommigen daarvan – misschien – aannemelijk.

Anderen variërend van vergezocht tot volkomen sensatiebelust.

Want laten we wel wezen. Een glaasje water!

De grootste componist van Rusland! Dood door een stom glaasje water!

Ja, er heerst een cholera-epidemie, dat is waar, maar in de ogen van de aristocratie is een besmetting toch vooral iets dat in de lagere klassen voor zou moeten komen. Slechte hygiëne, ongekookt water.

Maar iemand als Tsjaikovski...

Het kon gewoon niet.

Het was te banaal.

Hij moest het expres hebben gedaan.

En dus werd dat glaasje water omgedoopt tot zelfverkozen gifbeker.

Tsjaikovski tot martelaar.

En de symfonie, zijn *laatste* symfonie, tot grote muzikale afscheidsbrief...

Dit zou een mooi moment zijn om het eerste deel in te zetten.

Maar na alles wat ik net heb gezegd, zouden de noten tóch gekleurd worden door die nog steeds hardnekkige mythe.

Mythes zijn kleverig. Ze blijven maar plakken.

Iemand zegt het woord 'afschheidsbrief', en het is bijna onmogelijk om het er níet meer in te horen.

Toegegeven, de verleiding is soms groot.

Het diep duistere begin, grimmige toespelingen op een melodie uit de Russisch-orthodoxe dodenmis.

Of het lyrische tweede thema, *andante* in D majeur... Wat horen we hier?

Herinneringen aan vervlogen geluk?

Blijkt Tsjaikovski nostalgisch terug?

Of juist verwachtingsvol vooruit, op de toekomst gericht?

Laten we niet vergeten dat Tsjaikovski een week voor de première in zijn dagboek noteert:
'Ik ben in bijzonder goede doen.'

En zijn broer Modest, die zijn hele leven dichtbij hem stond, zegt hem 'in lange tijd niet zo vrolijk te hebben gezien.'

Of wat te denken van die oneindig tedere klarinetsolo, aan het eind van de expositie, met maar liefst vijf *pianissimo*-tekens, zachter dan zacht?

Wat betekent dat?

Een wegglijdende ziel?

Of iets heel anders?

Een bijna onhoorbaar gefluisterd geheim?

Of nóg iets heel anders?

Misschien betekent deze tedere klarinetsolo een... tedere klarinetsolo.

Wie zal het zeggen?

Maar een 'afscheidsbrief'...

Nee... nee.

(ca. 5 min. 30)

DEEL 1: ADAGIO – ALLEGRO NON TROPPO (ca. 22 min.)

*

'Pathétique'.

Nooit heeft een ondertitel meer speculaties gevoed dan deze.

In onze taal heeft het woord 'pathetisch' een wat andere, negatievere lading dan het Franse woord dat Tsjaikovski koos.

Maar in elke taal betekent het 'emotioneel' – naar het Griekse 'pathos' – 'gepassioneerd', 'dramatisch'.

De geruchten stapelden zich weer op.

Wat was hier de boodschap?

Onmogelijke liefde, dat kon haast niet anders.

En dat is misschien niet eens zo onaannemelijk.

We weten dat Tsjaikovski zijn hele leven lang verliefd is geweest op zijn neef Vladimir Davidov.

Wat we ook weten, is dat die liefde wederzijds was.

Anno 2024 trekken we onze wenkbrauwen vooral op omdat ze familie waren.

Maar dát was de reden van de onmogelijkheid niet.

Homoseksualiteit werd in de aristocratische en kunstzinnige kringen waarin Tsjaikovski zich bewoog wel degelijk geaccepteerd.

Zijn vrienden wisten het.

Met zijn jongere broer Modest – die ook homoseksueel was – kon hij vrijuit praten.

Wat ze ook deden.

Hij was omringd met gelijkgestemden en het geromantiseerde beeld van Tsjaikovski als constant getormenteerde kunstenaar die geen enkele kant opkon met zijn gevoelens – tegen welk licht de symfonie en de theoriën rondom zijn dood graag gezien worden – is niet bepaald conform de werkelijkheid.

Maar hoe het ook zij, *buiten* deze kringen was openlijkheid ondenkbaar.

Een onverholen liefdesrelatie met Vladimir onmogelijk.

We slaan de partituur open.

'Pathétique' lezen we onder 'Zesde Symfonie'.

Maar misschien is wat er *boven* staat veelzeggender:

'Opgedragen aan Vladimir Davidov'.

Misschien is het geen afscheidsbrief.

Maar een liefdesbrief.

(ca. 3 min.)

DEEL 2: ALLEGRO CON GRAZIA (ca. 8 min.)

*

'Er was iets aan hem niet helemaal duidelijk', zei Lev Tolstoj over Tsjaikovski. 'Aan zijn muziek wel, maar aan de man niet.'

Waar Tolstoj op hintte, laat zich niet al te moeilijk raden.

Maar toch is óók de muziek soms ongrijpbaar.

Dit tweede deel... Het heeft onmiskenbaar het karakter van een wals.

Galant. Gracieus. Met een elegante zwier.

Maar... er ontbreekt telkens een tel.

Er zitten geen zes tellen in elke groep van twee maten, maar vijf.

Het is een wals waarop niet valt te walsen.

Wel bijna. Maar nét niet.

Een symbool? Een boodschap aan Vladimir?

'We willen wel, maar we kunnen niet?'

Of bezondigen we ons met dit soort gedachten aan dezelfde romantische speculaties...

Ik zei het al, het is soms toch verleidelijk.

En toch is het niet helemaal uitgesloten dat het iets buitenmuzikaals te betekenen heeft.

Voordat Tsjaikovski zijn symfonie 'Pathétique' noemde, dacht hij aan de titel 'Programmatische symfonie'.

Een symfonie met een onderliggend verhaal dus, een onderliggend programma.

Maar hij verwierp het idee.

Men zou willen weten waar het dan precies over ging.

En dat wilde hij niet blootgeven.

We zijn bij het derde deel aangekomen.

Voor zover we het idee van de symfonie als afscheidsbrief, als testament, als requiem voor de maker zelf niet al naar het rijk der fabelen hadden verwezen, dan toch nu...

Dit is geen muziek van een man die afscheid neemt.

Dit is bruisende energie, dit is pure vreugde, dit is zonlicht!

Verwachtingsvol... En later ronduit heroïsch.

Blakend van zelfvertrouwen.

Van... levenslust!

(ca. 2 min.)

DEEL 3 – SCHERZO: ALLEGRO MOLTO VIVACE (ca. 10 min.)

*

Ja. Jullie reageren enthousiast.

Hoe kun je ook stil blijven zitten, na zo'n onvoorstelbare uitbarsting van energie?

[Deze zinnen weglaten als het publiek wél doodstil blijft, wat bijna onmogelijk is. Dan hieronder beginnen.]

Stel je eens voor dat de symfonie nu was afgelopen.

Zouden er dan theoriën over een zelfverkozen levenseinde en een symfonie als afscheidsbrief zijn ontstaan?

Onwaarschijnlijk.

Maar het is niet afgelopen.

Het slotdeel moet nog komen.

En, toegegeven, dat slotdeel zou geen groter contrast kunnen vormen met het deel dat we net hebben gehoord.

Andante lamentoso staat erboven... Een treurlied... Nu dan toch...

Met, meteen aan het begin, opnieuw zo iets ongrijpbaars:

Een dalende melodie, die – vreemd genoeg – door niemand wordt gespeeld.

De zes noten die samen de melodie vormen, zitten om en om, gekruisd, in de eerste en de tweede violen.

Ook weer een symbool?

'Alleen samen is er een melodie'?

Raadselachtig.

Wie iets wil aantonen, gekleurd door de mythe, ziet overal tekens.

Maar in dit deel *zijn* er tekens.

Het gaat onmiskenbaar over iets onvermijdelijks.

Er is geen twijfel mogelijk dat de zachte slag op de tam-tam, richting het slot, het noodlot symboliseert.

De koraal in het koper die daarop volgt: huiveringwekkend.
En dan dooft de muziek uit.
Terug naar de grimmige duisternis waarmee het eerste deel begon.
Of nee, nog veel duisterder, zelfs.
Een kloppend ritme in de contrabassen.
Steeds zachter, steeds langzamer.
Tot het is opgehouden met kloppen.
En dan... niets meer.

[Tamelijk lange stilte]

Of toch wel.
Want wat nog wel eens wordt vergeten – of verzwegen – is dat de Zesde Symfonie niet Tsjaikovski's laatste werk is.
Het is het één na laatste.
In de weken na het voltooiën van de 'Pathétique', in de nazomer van 1893, componeerde hij nog een stuk voor piano en orkest.
Een *Allegro brillante*. Officieus ook wel het 'Derde Pianoconcert'.
Het is gevaarlijk om de gemoedstoestand van een kunstenaar aan zijn werk te willen aflezen.
Maar als we dat hier zouden doen, zouden we moeten concluderen dat het goed met hem ging.
Tsjaikovski's laatste compositie bruist van levenslust.

Dit Derde Pianoconcert wordt zelden tot nooit uitgevoerd.
Men wil liever dat de wegstervende pizzicati in de contrabassen de laatste noten zijn die Tsjaikovski schreef.
Maar dat zijn ze niet.

Het lijkt erop dat Tsjaikovski, toen hij de première van zijn Zesde Symfonie dirigeerde, op 28 oktober 1893 in Sint-Petersburg, volop in het leven stond.
En dat zijn symfonie allesbehalve een afscheidsbrief is.

Misschien, ergens, een muzikale liefdesbrief.

Misschien een muzikale roman, met een tragische afloop.

Al is het niet gezegd dat het slotdeel over de dood gaat.

Laat staan over de dood van de maker zelf.

Ja, het gaat over *het einde* van iets.

Liefde, misschien.

Of misschien *de vergankelijkheid*, in bredere zin.

We weten het niet.

We hoeven het ook niet te weten.

Tsjaikovski verwierp niet voor niets de beoogde titel 'Programmatische symfonie'.

Het is muziek.

Pure muziek.

En hij wilde dat de muziek het verhaal vertelt.

(ca. 5 min.)

DEEL 4: ADAGIO LAMENTOSO (ca. 17 min.)

*